

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ДОГОВОРУ ФАКТОРИНГУ В ЗАКОНОДАВСТВІ ТА ПРАВАЗАСТОСОВЧІЙ ПРАКТИЦІ

СМОЛИН Ярослав Васильович - кандидат юридичних наук, Національний університет «Львівська політехніка», Кафедра міжнародного та кримінального права Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти,

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-7848-841X>

УДК 347.4

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.3.15>

Стаття присвячена дослідженню проблемних аспектів правового регулювання договірних відносин у сфері факторингу. Зростання питомої ваги судових рішень, якими правозастосовчі органи намагаються розв'язати протилежність правової природи договору факторингу, розмежувати договір факторингу з іншими договірними конструкціями, свідчить про необхідність проведення досліджень у цій сфері з метою вдосконалення стану правового регулювання факторингових відносин. Аналізуються законодавчі підходи до формалізації конструкції договору факторингу. Досліджується можливість віднесення договору факторингу до різновиду змішаних договорів. Досліджується характер юридичних зв'язків між сторонами при здійсненні факторингових операцій. Вивчається уступка права грошової вимоги за договором факторингу. На підставі наведеного з'ясовується доцільність окремої правової регламентації договірних відносин у сфері факторингу положеннями чинного законодавства.

Аналізується практика застосування судами положень законодавства у сфері факторингу, проблематика правової кваліфікації факторингових відносин. Досліджуються правові позиції Великої палати Верховного суду щодо природи договору факторингу, критеріїв його розмежування з іншими, суміжними договірними конструкціями. На підставі наведеного робиться висновок про відсутність чітких законодавчо визначених критеріїв для розмежування договору факторингу від суміжних правових конструкцій, що не може бути

усунуто на рівні правозастосовчої практики. У цілях встановлення оптимального правового регулювання факторингових операцій та усунення конкуренції положень цивільного законодавства вносяться пропозиції щодо виокремлення на законодавчому рівні прав грошових вимог, які можуть уступатись за договором факторингу від тих з них, що можуть передаватись на підставі інших договорів. Доводиться необхідність у чіткому законодавчому закріпленні переліку супутніх фінансових послуг, які можуть надаватись фактором на користь клієнта за договором факторингу та врегулюванню порядку їх надання.

Ключові слова: факторинг, фактор, договір факторингу, фінансування під уступку права грошової вимоги, уступка права грошової вимоги.

Постановка проблеми

Розвиток ринкової економіки сприяв поглибленню соціально-економічних зв'язків між його учасниками. У результаті цього в комерційній практиці виникають та активно застосовуються нові форми договірної взаємодії між його учасниками, раніше невідомих національному законодавству. Не є винятком у цьому плані і договір факторингу. Як інститут договірної природи, договір факторингу набув окремого правового регулювання з набранням чинності положень Цивільного та Господарського кодексів України. Практична необхідність у застосуванні цього договірної природи інституту зумовлена необхідністю у швидкому та

ефективному залученні коштів суб'єктами підприємницької діяльності, оперативному покриттю дебіторської заборгованості. Більша ефективність факторингу в порівнянні з іншими методами фінансування сприяє зростанню обсягу факторингових операцій, які застосовуються в комерційній практиці.

У цих умовах виникає необхідність у проведенні детальних досліджень природи договору факторингу. Стан правозастосовчої практики у цій сфері свідчить, що законодавцем не врегульовано належним чином питання правової природи договору факторингу, його співвідношення з іншими, суміжними договірними конструкціями у спосіб, який би дозволяв ефективно застосовувати факторинг, як засіб фінансування підприємницької діяльності, відповідав би потребам комерційної практики в цій сфері. На сьогодні в судовій практиці спостерігається збільшення обсягу судових рішень, присвячених критеріям розмежування договору факторингу від інших договірних конструкцій, виокремленню специфічних ознак, характерних договору факторингу. Зазначене є свідченням того, що нормативно-правове регулювання в цій сфері потребує вдосконалення. Питання правової природи договірних відносин у сфері факторингу, їх місця в системі договірних зобов'язань є чи не найпроблемнішим питанням у сфері правового регулювання договірних відносин у межах національного законодавства.

Аналіз останніх досліджень

Дослідженням питань правової природи договору факторингу присвячені праці В.В. Луця, А. В. Токунової, Я.О. Чапічадзе, І.А. Безклубого, С.М. Бервено, В.К. Мамутова, І.О. Проценко, В.І. Пушая та інших науковців. У працях зазначених науковців окремі аспекти правової природи договору факторингу віднайшли своє висвітлення.

Однак, у цілому, правова природа договору факторингу, характер юридичних зв'язків між учасниками факторингових операцій, оптимальність їх законодавчого регулювання залишається до кінця не дослідженою вітчизняною наукою, а проблемні аспекти правового регулювання факто-

рингових операцій – остаточно не вирішені ні на законодавчому рівні, ні в судовій практиці. Зазначене зумовлює необхідність продовження відповідних наукових розробок у цій сфері та вирішення цієї проблематики.

З огляду на це, **метою та завданнями** цієї статті є дослідження характеру юридичних зв'язків між учасниками факторингових відносин, доцільності встановлення окремої правової регламентації факторингових відносин положеннями чинного законодавства, аналіз проблемних аспектів правової кваліфікації факторингових відносин, їх розмежування з іншими суміжними договірними конструкціями в правозастосовчій практиці та внесення пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання у сфері факторингу.

Основні результати дослідження

З набранням чинності положеннями Цивільного кодексу України (Закон України від 16 січня 2003 року за № 435-IV) та Господарського кодексу (Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV) законодавець врегулював приватно-правові відносини договірною характеру у сфері факторингу [1;2]. Цивільно – правове регулювання факторингу в Україні здійснюється положеннями глави 73 Цивільного кодексу України. Таким чином, законодавець відніс договір факторингу до окремого різновиду поіменованих договірних зобов'язань. Такі підходи, які втілені у положення національного законодавства, відповідають тенденціям розвитку міжнародної правотворчої практики у сфері факторингу, прикладом якої виступає прийняття Конвенції УНІДРУА «Про міжнародний факторинг», що прийнята в Оттаві у 1988 р. [3]. Положення цієї Конвенції виокремили договір міжнародного факторингу в окремий різновид договору серед різновиду договірних зобов'язань, ускладнених іноземним елементом.

Факторинг визначається українським законодавцем як різновид «фінансування під уступку права грошової вимоги». Формалізуючи конструкцію договору факторингу, положення ч.1 ст. 1077 ЦК України та ч.1 ст. 350 ГК України (у редакції змін,

які внесені Законом України від 9 вересня 2010 р. за N 2510-VI), передбачають, що за договором факторингу (фінансування під відступлення права грошової вимоги) одна сторона (фактор) передає або зобов'язується передати грошові кошти в розпорядження другої сторони (клієнта) за плату (у будь-який передбачений договором спосіб), а клієнт відступає або зобов'язується відступити факторові своє право грошової вимоги до третьої особи (боржника). Клієнт може відступити факторові свою грошову вимогу до боржника з метою забезпечення виконання зобов'язання клієнта перед фактором [1;2]. У свою чергу, положення ч.1 ст. 1084 ЦК України [1] допускають можливість фінансування клієнта шляхом купівлі у нього фактором права грошової вимоги. Згідно з ч. 2 ст. 1077 ЦК України зобов'язання фактора за договором факторингу може передбачати надання клієнтові послуг, пов'язаних із грошовою вимогою, право якої він відступає [1].

У науковій літературі поширеною є думка щодо належності договору факторингу до різновиду змішаних договорів. За твердженнями Я.О. Чапічадзе, факторингу притаманні ознаки договорів кредитування, страхування, застави. Автор також приходить до висновку про те, що факторинг є різновидом торгово-комісійної операції, фінансування та цесії [5, с. 207]. Науковці стверджують про те, що договір факторингу є змішаним договором, оскільки йому властиві ознаки інших договорів, наприклад, кредитування, страхування, агентування тощо [4, с. 334-335]. Підхід до договору факторингу як до різновиду змішаних договорів зустрічається також і в окремих рішеннях Верховного суду. Так, у пунктах 65, 99 постанови Великої палати Верховного суду від 08 серпня 2023 року, яка ухвалена за результатами розгляду судової справи за №910/8115/19, договір факторингу є змішаним договором, який обов'язково поєднує в собі елементи договору позики або кредитного договору та елементи договору купівлі-продажу грошової вимоги або договору застави грошової вимоги [6]. Однак, реалізація підходу до договору факторингу, як до різновиду змішаних договорів, виключатиме необхідність в окремому правовому

регулюванні приватно-правових відносин у сфері факторингу. Частина 2 ст. 628 ЦК України передбачає, що до відносин сторін у змішаному договорі застосовуються у відповідних частинах положення актів цивільного законодавства про договори, елементи яких містяться у змішаному договорі, якщо інше не встановлено договором або не випливає із суті змішаного договору [1]. Розвиваючи зазначену позицію, можна дійти висновку про те, що встановлення окремої правової регламентації договору факторингу положеннями глави 73 ЦК України та ст. 350 ГК України порушує принцип законодавчої економії, а відтак, немає необхідності у встановленні окремого правового регулювання відносин у сфері факторингу.

Для більш детального аналізу правової природи договору факторингу слід звернутись до положень Конвенції УНІДРУА «Про договір міжнародного факторинг» 1988 р. Врегульовуючи конструкцію договору факторингу, ст. 1 зазначеної Конвенції передбачає, що під «договором факторингу» розуміється договір, укладений між однією стороною (постачальником) та іншою стороною (фактором), відповідно до якого: (а) постачальник відступає або може відступати фактору право грошової вимоги, яке випливає з договорів купівлі-продажу товарів, укладених між постачальником та його покупцями (боржниками), крім договорів купівлі-продажу товарів, придбаних у першу чергу для їхнього особистого, сімейного або домашнього використання; (b) фактор має виконувати принаймні дві з таких функцій: фінансування постачальника, включаючи надання позики та здійснення авансових платежів; ведення обліку (головної бухгалтерської книги) щодо дебіторської заборгованості; пред'явлення до сплати грошових вимог; захист від несплат боржників; (с) боржники повинні бути повідомлені про відступлення права грошової вимоги [3].

З наведених положень вбачається різна методологічна спрямованість правотворчої практики між положеннями Оттавської конвенції 1988 р. та положеннями Цивільного та Господарського кодексів України, у питаннях формалізації конструкцію договору факторингу. Якщо в першому випадку в

основі договору факторингу є уступка права вимоги клієнтом факторові, на що спрямовуються послуги фактора з її покриття та надання постачальникові супутніх послуг у різному співвідношенні, то в другому – має місце надання фінансування фактором клієнту за оплату, з компенсацією такого фінансування за рахунок уступки права грошової вимоги клієнтом факторові. Саме уступка права грошової вимоги є конструктивним елементом у договорі факторингу, який визначає специфіку фінансування фактором клієнта. Таким чином, виходячи зі змісту положень ст.1 Конвенції УНІДРУА «Про міжнародний факторинг» та ст. 1077 ЦК України, фінансування фактором клієнта за договором факторингу має вузькоспеціалізований характер, оскільки спрямоване на покриття дебіторської заборгованості клієнта, яка виникає в процесі його господарської діяльності (покриття існуючих та майбутніх грошових вимог, які існують, чи виникнуть у клієнта до його контрагента за умовами договору). Наведена особливість зумовлює цільову спрямованість послуг фактора з фінансування, які не можуть бути зведені, виключно до надання позики, кредиту та/або іншого виду поіменованих грошових зобов'язань, які практикуються в підприємницькій практиці.

Особливістю конструкції договору факторингу (як конвенційного, так і внутрішньо національного) полягає в тому, що за договором факторингу в обов'язковому порядку здійснюється уступка права грошової вимоги клієнтом на користь фактора, а відтак – уступка права грошової вимоги належить до правочинів, які в обов'язковому порядку мають місце за умовами договору факторингу. Наведене дає достатні підстави вважати, що остання належить до кваліфікуючих елементів (правочинів), які в обов'язковому порядку мають місце під час здійснення факторингових операцій, а відтак – уступка права грошової вимоги належить до конструктивних елементів договору факторингу, які формують структуру його правової конструкції.

Завдяки уступці права грошової вимоги за договором факторингу покриваються зобов'язання клієнта перед фактором (част-

ково чи в повному обсязі). У цьому контексті Н. В. Тараба зазначила, що фінансування, яке здійснює фактор за договором факторингу, характеризується безповоротністю, тобто відсутністю обов'язку клієнта повертати суми фінансування, а отже, відсутністю заборгованості з приводу суми фінансування, наданої клієнту фактором, та компенсаційністю, що передбачає отримання від клієнта прав грошової вимоги, вартість якого відповідає сумі фінансування [7, с. 146]. Наведене зумовлює те, що оплатність, як ознака договору факторингу, зазнає суттєвої трансформації у порівнянні з іншими договорами, поскільки така може здійснюватись не шляхом безпосередньої оплати фактором клієнту відповідної суми коштів, а шляхом отримання фактором плати за свої послуги у формі різниці між сумою коштів переданою клієнту у порядку фінансування та вартість прав грошових вимог, уступлених факторові за договором факторингу, тощо.

Крім того, уступка права грошової вимоги під час проведення факторингових операцій характеризується притаманними їй особливостями, які відрізняють її від загальноцивільістичної цесії та договірних конструкцій, які використовують зазначений техніко-юридичний механізм передачі прав грошових вимог. Положення ч. 2 ст.5 Конвенції УНІДРУА «Про міжнародний факторинг» 1988 р. та ч. 2 ст. 8 Конвенції ООН «Про уступку дебіторської заборгованості у міжнародній торгівлі» 2001 р. допускають можливість уступки прав грошових вимог, які виникнуть у майбутньому [3; 8]. Слідуючи наведеному підходу, положення ст. 1078 ЦК України передбачають, що предметом договору факторингу може бути право грошової вимоги, строк платежу за якою настав (наявна вимога), а також право вимоги, яке виникне в майбутньому (майбутня вимога) [1]. Можливість уступок прав грошових вимог, які виникнуть у майбутньому, є характерною тільки для договорів факторингу. Таку уступку права грошової вимоги неможливо здійснити з використанням цесії (ст. 513 ЦК України), оскільки предметом правового регулювання є індивідуально визначені права грошових вимог, строк виконання яких настав. Згідно зі ст. 1078 ЦК

Україні майбутня вимога вважається переданою фактору з дня виникнення права вимоги до боржника. Якщо передання права грошової вимоги обумовлене певною подією, воно вважається переданим з моменту настання цієї події [1].

Договір факторингу належить до різновидів та форм фінансування в міжнародній торгівлі, за якими дебіторська заборгованість передається фінансовому агенту в «оптовому порядку». Наведене надає можливість набувати фактором пакету прав грошових вимог від клієнта (постачальника), досить часто, без їх належної та достатньої індивідуалізації. Подібним чином, за договорами факторингу дебіторська заборгованість за поставлені товари, виконані роботи чи надані послуги уступається, досить часто, без вказівки на конкретні договори, з яких виникла чи виникне відповідна заборгованість [9]. Наведене дає достатні підстави вважати та стверджувати, що уступка права грошової вимоги за договором факторингу передбачає «глобальну цесію». Таким чином, уступка прав грошових вимог, що виникнуть у майбутньому, є потребою підприємницької діяльності у сфері факторингу, спрямованою на вільний оборот прав грошових вимог у комерційній практиці. Уступку прав грошових вимог, які фактично відсутні на момент уступки, можна здійснити лише за договором факторингу, оскільки інші юридичні конструкції не забезпечують досягнення такого правового результату.

У свою чергу, завдяки «глобальній цесії», створюються умови для надання фактором посередницьких послуг стосовно прав грошових вимог, які не уступлені фактору а також не реалізовані фактором на свою користь. Зі змісту ст. 1 Конвенції УНІДРУА «Про міжнародний факторинг» та ст. 1 GRIF, останні були формально визначеними (до таких відносять ведення головної бухгалтерської книги, захист від неплатежів, пред'явлення до сплати грошових вимоги) [3;10]. Перелік зазначених послуг є формально визначений, вичерпний та зумовлений характером предмета, який уступається клієнтом факторові. Супутні та посередницькі послуги фактора за умовами дого-

вору факторингу спрямовані на ефективне управління дебіторською заборгованістю постачальника, зниження його кредитних, інших ризиків. Таким чином, договір факторингу поєднує в собі декілька правочинів, що передбачають уступку права грошової вимоги в обмін на надання фактором послуги (декількох послуг), які входять у структуру конструкції договору факторингу як їх нероздільні елементи. Перелік та зміст послуг, які підлягають наданню за договором факторингу, зумовлений характером прав грошових вимог, які уступаються (підлягають уступці) за договором факторингу.

Наведеними вище особливостями особливості уступки права грошових вимог за договором факторингу не вичерпуються. Детальний аналіз нормативних положень у сфері факторингу свідчать про набуття положень про уступку права грошової вимоги за договором факторингу суттєвої правової спеціалізації як різновиду сингулярної цесії. Додатковим цьому підтвердженням є положення ст. 10 Конвенції УНІДРУА «Про міжнародний факторинг», яка передбачає, що саме лише невиконання, або неналежне виконання, чи прострочення виконання договору купівлі-продажу товарів не дає права боржнику вимагати повернення суми, сплаченої ним фактору, якщо боржник має право отримати цю суму від постачальника [3]. Частина 1 ст. 1086 ЦК України передбачає, що у разі порушення клієнтом своїх обов'язків за договором, укладеним з боржником, боржник не має права вимагати від фактора повернення сум, уже сплачених йому за відступленою грошовою вимогою, якщо боржник має право одержати ці суми безпосередньо від клієнта [1].

Свої особливості також притаманні особливостям подальших уступок прав грошових вимог за договором факторингу. Частина 1 ст. 1083 ЦК України передбачає, що наступне відступлення фактором права грошової вимоги третій особі не допускається, якщо інше не встановлено договором факторингу [1]. Таким чином, характер юридичних зв'язків, які виникають між сторонами за договором факторингу, передбачають існування більш гнучких форм взаємодії між його учасниками. Факторингові відносини

набувають глибокої правової спеціалізації, а відтак - потребують встановлення окремого правового режиму для проведення факторингових операцій. З огляду на це, правовий режим уступки права грошової вимоги за договором факторингу суттєво відрізняється від загальноцивілістичної цесії. Підсумовуючи викладене, завдяки наведеним особливостям забезпечується більша оборотоздатність прав грошових вимог у комерційній практиці, яка не може бути досягнута завдяки іншим договірним конструкціям, відомим національному законодавству.

Таким чином, встановлення окремого правового регулювання цих відносин, що є більш доцільним на відміну від заміщувальної правової регламентації факторингових відносин загальними положеннями договірного права, які не пристосовані до потреб вільного обороту прав грошових вимог під час здійснення факторингових операцій. З огляду на зазначені особливості, договір факторингу обґрунтовано розвинувся до окремого інституту договірних зобов'язань у положеннях національного законодавства, набуваючи самостійного правового значення поряд з іншими договірними конструкціями в системі договірних відносин приватно - правового характеру, як самостійний різновид приватно-правових зобов'язань. Втім, вирішення питання про місце договору факторингу в системі договірних відносин є предметом окремого наукового дослідження. З огляду на предмет договору факторингу, такі операції є високо ризикованими, належать до переліку фінансових послуг. Наведене зумовлює специфічний суб'єктивний склад зі сторони надавача послуг – фактора. Згідно з ч.3 ст. 1079 ЦК України фактором може бути банк або інша фінансова установа, яка відповідно до закону має право здійснювати факторингові операції [1].

Сучасний стан правозастосовчої практики у сфері факторингу характеризується перманентним пошуком критеріїв, достатніх для правової кваліфікації факторингових відносин у кожному конкретному випадку уступки права грошової вимоги, яка супроводжується здійсненням оплати зі сторони фактора клієнту за договором та розробкою

оптимальних критеріїв, які б дали змогу розмежувати договір факторингу з іншими договірними конструкціями. У Постанові від 19.10.2015 р., яка прийнята у судовій справі № 910/3498/15-г, Вищий господарський суд України зазначив, що договору факторингу, порівняно з іншими договорами, притаманні наступні особливості:

- допустимість відступлення тільки права грошової вимоги. Натомість інші договори можуть опосередковувати відступлення й інших негрошових прав вимоги;

- специфічна сфера застосування. Договір факторингу орієнтований на його укладення у сфері підприємництва. Тобто його сторони, як фактор, так і клієнт, є суб'єктами господарювання (підприємницькими товариствами та фізичними особами-підприємцями). Стосовно інших договорів вказані обмеження відсутні;

- отримання клієнтом фінансування від фактора, адже відступлення права грошової вимоги або забезпечує повернення такого фінансування, або ж виступає способом платежу. При цьому різняться правовідносини фактора та клієнта, залежно від того, чи мав місце «забезпечувальний» чи «купівельний» факторинг (ст. 1084 ЦК України). Такого роду відносин немає в інших договірних конструкціях [11]. Наведена постанова суду є чи не першим правозастосовчим актом судової влади, у якому суд касаційної інстанції намагався комплексно визначити правову природу договору факторингу, виокремити специфічні особливості, притаманні договору факторингу.

Крім того, правова природа договору факторингу неодноразово була предметом дослідження Великою палатою Верховного суду. У постанові від 11.09.2018 р., яка ухвалена в судовій справі за № 909/968/16, Велика палата зазначила наступне. Договір факторингу є правочином, який характеризується тим, що: а) йому притаманний специфічний суб'єктний склад (клієнт - фізична чи юридична особа, яка є суб'єктом підприємницької діяльності, фактор - банк або інша фінансова установа, яка відповідно до закону має право здійснювати фінансові, у тому числі факторингові операції, та боржник - набувач послуг чи товарів за первинним

договором); б) його предметом може бути лише право грошової вимоги (такої, строк платежу за якою настав, а також майбутньої грошової вимоги); в) метою укладення такого договору є отримання клієнтом фінансування (коштів) за рахунок відступлення права вимоги до боржника; г) за таким договором відступлення права вимоги може відбуватися лише за плату; д) його ціна визначається розміром винагороди фактора за надання клієнтові відповідної послуги, і цей розмір може встановлюватись у твердій сумі; у формі відсотків від вартості вимоги, що відступається; у вигляді різниці між номінальною вартістю вимоги, зазначеної у договорі, та її ринковою (дійсною) вартістю тощо; е) вимоги до форми такого договору визначені у статті 6 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг». Правочин, якому не притаманні перелічені ознаки, є не договором факторингу, а правочином з відступлення права вимоги [12].

Схожим за своїм правовим змістом є підхід до визначення правової природи договору факторингу у Постанові Великої палати Верховного суду 16 березня 2021 р., яка прийнята за результатами розгляду судової справи за № 906/1174/18. У цій Постанові Велика палата висувала, що відповідно до глави 73 ЦК України правова природа факторингу полягає у наданні фактором (посередником) платної фінансової послуги клієнту. Зміст цієї послуги полягає у наданні (фінансуванні) фактором грошових коштів клієнту за плату. При цьому клієнт відступає або зобов'язується відступити факторові своє право грошової вимоги до боржника. Клієнт може зобов'язатись відступити факторові свою грошову вимогу до боржника в рахунок виконання свого зобов'язання з повернення отриманих коштів та здійснення оплати за надану фінансову послугу. Або клієнт може зобов'язатись відступити факторові свою грошову вимогу до боржника з метою забезпечення виконання свого зобов'язання перед фактором, яке в майбутньому буде виконане клієнтом шляхом сплати факторові коштів, у тому числі за надану фінансову послугу [13]. Аналізуючи викладений підхід Великої палати

до правової природи функцій фактора за договором в останньому із наведених судових рішень, варто зазначити, що віднесення фактора за договором до різновиду посередників є не зовсім коректним, оскільки ним набуваються права грошових вимог клієнта до фактора, які в подальшому звертаються ним на свою користь, як кредитором у зобов'язанні. Крім того, фактори перестали бути торгово-комісійними посередниками з появою фінансового факторингу та зосереджені на надання фінансових послуг постачальникам (клієнтам). Таким чином, відносити фактора до різновиду посередників є не зовсім коректним.

У наведеній Постанові Великою палатою зазначено, що договору факторингу притаманні наступні ознаки: 1) предметом договору є надання фінансової послуги за плату; 2) зобов'язання, у якому клієнтом відступається право вимоги, може бути тільки грошовим; 3) договір факторингу має передбачати не тільки повернення фінансування фактору, а й оплату клієнтом наданої фактором фінансової послуги; 4) договір факторингу укладається тільки в письмовій формі та має містити визначені Законом № 2664-III умови; 5) мета договору полягає у наданні фактором та отриманні клієнтом фінансової послуги. З наведеного вбачається, що договір відступлення права вимоги та договір факторингу можуть мати схожі умови, проте їх правова природа, предмет та мета укладення суттєво відрізняються [13].

З наведених підходів судової практики до визначення кваліфікаційних ознак договору слідує, що ознаки, які б дозволяли відмежувати наведену договірну конструкцію від інших, схожих за своїм правовим змістом, зводяться до наступних критеріїв: відмінності в уступці права грошової вимоги від загальноцивільістичної цесії, що передбачає можливість уступки відповідних прав, що виникнуть у майбутньому; спрямованість договору на надання фінансової послуги, як мети договору, що передбачає надання грошових коштів клієнту за плату; відповідності договору вимогам законодавства у сфері фінансових послуг; специфічний суб'єктний склад (клієнт належить до суб'єкта підприємницької діяльності,

фактор – особа, що має ліцензію на надання фінансових послуг).

На думку Великої палати Верховного суду, конкуренцію між положеннями про договір факторинг та договір купівлі продажу права грошової вимоги при розмежуванні договору факторингу від договору купівлі-продажу в конкретних відносинах слід вирішувати шляхом встановлення у відносинах, ускладнених уступкою права грошової вимоги наявності (відсутності) фінансової послуги. Однак, такий підхід вимагає визначення змісту «факторингу» як різновиду фінансової послуги в положеннях Закону України 14 грудня 2021 року № 1953-IX «Про фінансові послуги та фінансові компанії» [14]. Відсутність визначення суті фінансової послуги у факторингових відносинах у положеннях законодавства, які врегульовують фінансові послуги та відсутність чіткої позиції щодо впливу різниці вартості фінансування фактором клієнта та грошового еквівалента права грошової вимоги суттєво ускладнює можливість кваліфікації факторингових відносин у кожному конкретному випадку здійснення уступки права грошової вимоги за оплату.

У своїх правових позиціях, які викладені у зазначених Постановках Великої палати, проблематика правової природи договору факторингу та питання конкуренції норм, що врегульовують договір факторингу з іншими положеннями договірної права, остаточно не вирішена. Прикладом цьому виступає винесення Верховним судом у складі Касаційного господарського суду на розгляд Великої палати Верховного суду вирішення наступних питань - за якими критеріями відбувається розмежування договорів відступлення права вимоги та факторингу; - яким чином визначається ціна продажу права вимоги за договором відступлення права вимоги, зокрема за договором купівлі-продажу права вимоги, у судових справах за № 910/8115/19 (910/13492/21) [6]. Зазначене дає достатні підстави вважати, що вищевикладені правові висновки Великої палати Верховного Суду не сприяють ефективному обігу прав грошових вимог у комерційній практиці. Наведене свідчить про недостатність сформованих правових підходів щодо правової природи договору факторингу та критеріїв розмежу-

вання договору факторингу від інших договірних зобов'язань.

Додатковим підтвердженням цьому є висновок Великої палати Верховного суду, викладений у п. 65 Постанови від 08.08.2023 р., яка ухвалена за результатами розгляду судової справи № 910/8115/19 (910/13492/21), у якому суд зазначив, що договір факторингу є змішаним договором, який обов'язково поєднує в собі елементи договору позики або кредитного договору та елементи договору купівлі-продажу грошової вимоги або договору застави грошової вимоги [6]. Таким чином, у судовій практиці досі не має однозначного підходу стосовно того, чи є договір факторингу окремим поіменованим договором у системі договірних відносин.

Наведене засвідчує, що стан законодавчого регулювання факторингових відносин не є належним та не забезпечує потреби оптимальної правової регламентації факторингових операцій. Проблемні питання щодо співвідношення договору факторингу з іншими договорами, визначення кваліфікуючих характеристик цього договору не можуть бути вирішені тільки правозастосовною практикою та потребують законодавчих змін. Так, найбільш проблемним питанням є можливість проведення уступки існуючих прав грошових вимог, які супроводжуються проведенням платежів за таке уступлене право грошової вимоги. У випадку, якщо право грошової вимоги є індивідуально визначеним, реальним, строк виконання якого настав, уступається іншій особі за оплату, розмір якої складає номінал такого права, то в цьому випадку відсутня необхідність у наданні фінансової послуги у формі факторингу, а саме право може бути реалізовуватись за договором купівлі-продажу. Водночас, практична доцільність у застосуванні факторингових операцій матиме місце у випадку фінансуванням фактором клієнта в обмін на уступку клієнтом факторові пакету дебіторської заборгованості, що включає уступку прав грошових вимог, які виникнуть у майбутньому.

Невирішеними на законодавчому рівні залишилися питання приватно-правового регулювання супутніх фінансових послуг, які підлягають наданню фактором за договором

факторингу. Частина 2 ст. 1077 ЦК України передбачає, що зобов'язання фактора за договором факторингу може передбачати надання клієнтові послуг, пов'язаних із грошовою вимогою, право якої він відступає. Зміст та перелік таких послуг не врегульований, а відтак – не набув формально визначеного характеру. Однак, договір факторингу не може включати в себе невизначене коло суспільних відносин, оскільки договір, як правова конструкція, не виконуватиме своєї техніко-юридичної функції в механізмі правового регулювання відповідних договірних відносин. Більш досконалим у цьому плані є положення ст. 1 Конвенції УНІДРУА «Про договір міжнародного факторингу» та ст. 1 Загальних правил міжнародного факторингу. Визначення чіткого переліку послуг, які можуть надаватись фактором клієнту, а також умов та порядку їх надання, забезпечуватиме приведення національного законодавства у відповідність із міжнародним нормативно-правовими актами в цій сфері.

Водночас, потреба у формалізації законодавцем таких послуг слідує з положень глави 73 ЦК України. Так, відповідно до ч. 2 ст. 1084 ЦК України якщо відступлення права грошової вимоги факторові здійснюється з метою забезпечення виконання зобов'язання клієнта перед фактором, фактор зобов'язаний надати клієнтові звіт і передати суму, що перевищує суму боргу клієнта, який забезпечений відступленням права грошової вимоги, якщо інше не встановлено договором факторингу [1]. Наведене дає достатні підстави вважати, що реалізація права грошової вимоги та передання клієнту суми, що перевищує суму боргу клієнта перед фактором, у разі відсутності порушення клієнтом взятого на себе основного зобов'язання перед фактором, свідчить про надання фактором на користь клієнта посередницької послуги на користь клієнта. Юридична сутність останньої полягає в пред'явленні фактором до сплати грошових вимог на користь клієнта.

Висновки

Оборот прав грошових вимог у комерційній практиці при здійсненні факторингових операцій засвідчує потребу в більш

гнучких правових формах договірної взаємодії між учасниками факторингових відносин, які не можуть забезпечуватись використанням традиційних конструкцій договірного права та техніко-юридичних механізмів заміни сторони в зобов'язальних правовідносинах. Наведене зумовлює поглиблення спеціалізації правочинів, які здійснюються під час проведення факторингових відносин, у результаті чого конструкція договору факторингу розвинулась до окремого різновиду договірних конструкцій, а група норм, яка врегульовує факторингові відносини, розвинулась до рівня окремого інституту зобов'язального права.

У свою чергу, стан правового регулювання цих відносин на сучасному етапі розвитку законодавства та судової практики не є досконалим, оскільки породжує конкуренцію в правовому регулюванні між загальними положеннями про договір факторингу (ст. 1077 ЦК України, глава 73 ЦК України) та загальними положеннями про цесію (п.1. ч.1 ст.512 ЦК України) та купівлю-продаж (ч. 3 ст. 656 ЦК України). Наведені недоліки не можуть бути усунуті тільки на рівні правозастосовчої практики та потребують окремого законодавчого врегулювання. З метою забезпечення належного правового регулювання факторингових відносин на національному рівні більш доцільним є виокремлення характеру прав грошових вимог, які можуть уступатись під час проведення факторингових операцій зпоміж тих, які можуть уступатись у порядку цесії та набуватись за договорами купівлі-продажу. Таким чином, більш послідовним видається закріплення на законодавчому рівні можливості здійснення уступки прав грошових вимог за договором факторингу, якщо в обсяг таких прав, що уступають чи підлягають уступці, в обов'язковому порядку входять права грошових вимог, які реалізуються нижче за їх ринкову вартість, та/або права грошових вимог, які виникнуть у майбутньому. Наведений підхід є більш обґрунтованим з огляду на те, що факторингові операції, як правило, передбачають передачу факторові клієнту певного обсягу прав грошових вимог. Таким чином, останні є більш ризиковими, а відтак – виникає необхідність у їх проведення спеціалізованими суб'єктами.

Також виникає необхідність у формалізації в положеннях глави 73 ЦК України чіткого переліку супутніх фінансових послуг, які підлягають наданню за договором факторингу, їх співвідношенню із фінансування та порядку надання фактором клієнту за цим Договором. Більш досконалим та обґрунтованим у цьому аспекті є підхід до визнання переліку супутніх послуг, які можуть надаватись фактором, та їх співвідношення при здійсненні факторингових операцій, що містяться у положеннях ст. 1 Конвенції УНІДРУА «Про міжнародний факторинг» 1988 р. Наведене забезпечить оптимальний режим правового регулювання факторингових відносин, зумовить усуненню конкуренції між положеннями законодавства, що врегульовують суміжні договірні конструкції та схожі правочини, відповідатиме цілям законодавчої практики, спрямованої на окрему правову спеціалізацію факторингових відносин у системі договірних зобов'язань.

Література

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Законодавство України : База даних/ Верхов. Рада України. Дата оновлення : 28.06.2024. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення 15.07.2024).
2. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. Законодавство України : База даних/ Верхов. Рада України. Дата оновлення: 08.03.2024. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>(дата звернення 15.07.2024).
3. Про міжнародний факторинг: Конвенція УНІДРУА. Міжнародний документ від 28.05.1988. Законодавство України : База даних/ Верхов. Рада України. Дата оновлення: 11.01.2006. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_210 (дата звернення 15.07.2024).
4. Цивільне право України: Загальна частина: в 2 т.: 3-тє вид., перероб. і доп. / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 976 с.
5. Чапічадзе Я. О. Поняття і юридична природа договору факторингу // Університет внутрішніх справ № 6. Харків, 1999. С. 207–211.
6. Постанова Великої палати Верховного суду від 08 серпня 2023 року у справі за № 910/8115/19. Єдиний державний реєстр судових рішень: База даних. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113269741> (дата звернення 14.07.2024).
7. Тараба Н. В. Зовнішньоекономічні угоди з комерційним фінансуванням: Дис... канд. юрид. Наук: 12.00.03/ Київ. Нац. Універ ім. Тараса Шевченка. Київ, 2007. 223 с.
8. On the assignment of receivables in the international receivables in the international trade: UN convention . United Nations. United Nations Publications Sales Publications Sales No. E.04.V.14. United States. New York. 2004. URL: <https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/en/ctc-assignment-convention-e.pdf>. (дата звернення 10.07.2024).
9. Report of the working group on international contractual practice on the work of its 25th session. Dated from May 4-22, 1992. No A/47/17. UN General Assembly. офіц. веб-сайт. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n92/359/28/pdf/n9235928.pdf?token=ASGXfXx2WAWBwWE9TL&fe=true> (дата звернення: 29.06.2024).
10. General Rules for International Factoring//Version: FCI, June 2013. URL: https://garantibbvafactoring.com/assets/uploads/pdf/FCI_GRIF.pdf.
11. Постанова Вищого господарського суду України від 19 жовтня 2015 р. у справі за №910/3498/15-г. Єдиний державний реєстр судових рішень: База даних. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/52613612> (дата звернення 02.07.2024).
12. Постанова Великої палати Верховного суду від 11.09. 2018 р. у справі за №909/968/16. Єдиний державний реєстр судових рішень: База даних. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76860058> (дата звернення 30.06.2024).
13. Постанова Великої палати Верховного суду 16 березня 2021 р. у справі за №906/1174/18 . Єдиний державний реєстр судових рішень: База даних. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96342866> (дата звернення 04.07.2024).
14. Про фінансові послуги та фінансові компанії(14.12.2021): Закон України № 1953-IX . База даних «Законодавство України». Дата оновлення: 20.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20#Text> (дата звернення 10.07.2024).